

ჩადიგის თავისებულებების სამსახურ-ჯავახეთის სომხურ თემში: სოციალური მითისა და ჩადიგის შორის

(სოფელ ხოსპიოს მაგალითი)

ელის ბაქრაძე

სოციოლოგიის პროგრამის დოქტორანტი,
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: სოფო ზვიადაძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი
კულტურის და რელიგიის კვლევების მიმართულებით

შესავალი

სომხეთისა და თურქეთის სახელმწიფოების საზღვარზე მყოფი სამცხე-ჯავახეთი კონფესიების მიხედვით მრავალფეროვანი რეგიონია.¹ თუმცა მრავალწლიანი თანაცხოვრების² გამოცდილების მიუხედავად, საქართველოში დომინანტური ქართული კულტურისთვის სამცხე-ჯავახეთის ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობის პრობლემები, რელიგია და ყოველდღიურობა „უცხო“ რჩება. „ცენტრისთვის“ სამცხე-ჯავახეთი პერიფერიაა,³ რომლისადმი ინტერესი მოახლოე-

- 1 ნინო ჩიქოვანი, რელიგია და კულტურა სამხრეთ კავკასიაში, სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი. (თბილისი, 2006): 6-10.
- 2 გურამ მაისურაძე, საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.). (თბილისი: მეცნიერება. 1999): 10-44.
- 3 პერიფერიას ვიყენებ არააპადურაის „ცენტრისა და პერიფერიის“ მნიშვნელობით. ცნებები მჭიდროდაა დაკავშირებული ევროპული ექსპანსიის ისტორიასთან, კოლონიურ და პოსტკოლონიურ პრაგმატიზმთან. კერძოდ, დასავლური კოლონიალიზმის კრიტიკაში, ამერიკელი ანთროპოლოგი ალნერს კონკრეტული კონტრების და საზღვრების მქონე ცენტრს, მეტროპოლიას, რომელიც, სხვა კულტურებთან შედარებით, თავისი პოლიტიკური, სოციალური თუ კულტურული კაპიტალით პრივილეგირებულად მიიჩნეოდა. მაშინ, როდესაც პერიფერიაში - ნაკლებად პრივილეგირებული, „უცხოტომელები“ ცხოვრობდნენ. ამ უცხო ადგილების და ხალხის შემეცნება, ცენტრის და პერიფერიის დიალექტიკურ ურთიერთობაზე იყო დამოკიდებული. ამავდროულად, დასავლეთი არადასავლურ ქვეყნებს, კულტურებს და ხალხს, ნაკლებად, „პერიფერიულ“, მეორე რიგის მოქალაქეებად აღიქვამდა. სამცხე-ჯავახეთის სომეხ თემს ქართული დომინანტური კულტურა „ცენტრისა და პერიფერიის“ ტრილში აღიქვამს. აპადურაის მიხედვით, საჭიროა ცენტრისტული, მეტროპოლიის დამოკიდებულებისგან განთავისუფლება და ისტორიულად ჩამოყალიბებული სტერეოტიპების გადალახვა. Appadurai, Arjun, Theory in Anthropology: Center and Periphery, (Comparative Studies in Society and History 28(2)), (1986): 356-361.

ბული არჩევნებისა თუ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური პროცესების პერიოდში ძლიერდება.⁴ ამასთანავე, დომინანტურ დისკურსში, რეგიონი „უცხოელ“ და „სხვად“ არის მიჩნეული.⁵

პოპულარულ დისკუსიებში კი სამცხე-ჯავახეთს ამბივალენტურად განიხილავენ. ერთი მხრივ, რეგიონს საქართველოს ეთნიკური მრავალფეროვნების მაგალითად წარმოაჩენენ - ხდება რეალობის ეგზოტიზაცია და რომანტიზაცია. კერძოდ, გავრცელებულია რაბათის, როგორც ქართული მულტიკულტურალიზმის სიმბოლოს ნარატივი.⁶ ამასთანავე, პირად საუბრებში, ხშირად ადგილობრივები ეთნიკურ ქართველ და სომეხ მოსახლეობას შორის მრავალსაუკუნოვან მეგობრობაზე სიამაყით საუბრობენ. დასძენენ იმასაც, რომ აქ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა ისტორიული და რელიგიური ძეგლები გვერდიგვერდ დგას. თუმცა, რას ნიშნავს მულტირელიგიურ გარემოში ცხოვრება, თანაცხოვრების და კონფლიქტის პრაქტიკებით, მეცნიერულად ნაკლებად არის შესწავლილი. მაგალითად, სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები ეთნიკური სომხების კულტურასა და რელიგიაში მიმდინარე პროცესების შესახებ სამეცნიერო ნაშრომები იშვიათად იქმნება.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ პოსტსაბჭოთა საქართველოში რელიგიები, უმეტესწილად, სახელმწიფო პოლიტიკის და დომინანტური რელიგიის - მართლმადიდებლობის, ჭრილშია

4 Bondyrev, Igor, and Zurab Davitashvili, *The Geography of Georgia: Problems and Perspectives*. (World Regional Geography Book Series), (Tbilisi, 2015): 79-81.

5 Berglund, Christofer, Marko Dragojevic and Timothy Blauvelt. *Sticking Together? Georgia's "Beached" Armenians Between Mobilization and Acculturation*. (*Nationalism and Ethnic Politics*, 27 no 2), (2021): 114-115. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13537113.2021.1911495> accessed: May 10, 2024.

6 Serrano, Silvia, *Sharing the Not-Sacred Rabati and Displays of Multiculturalism*, (*Sacred Places, Emerging Spaces Religious Pluralism in the Post-Soviet Caucasus*), (New York and Oxford: Berghahn, 2018): 203-225. <https://doi.org/10.1515/9781785337833-012> Accessed: May 10, 2024.

განხილული.⁷ რელიგიური უმცირესობების ყოველდღიურ ცხოვრებასა თუ რელიგიურ თავისებურებებს კვლევების მხოლოდ მცირე ნაწილი აღწერს⁸ სამცხე-ჯავახეთის შემთხვევაში კი არ გვხვდება ისეთი ნაშრომები, რომლებიც ეთნიკური სომხური თემის რელიგიაში მიმდინარე პროცესებს შეისწავლის. მოცემული სტატია რელიგიის თავისებურებს შეისწავლის არა სახელმწიფოებრივი დისკურსის პოზიციიდან, არამედ ადგილობრივი სოციალური აქტორების პრიზმაში მათ ყოველდღიურობაზე, რელიგიასა და კულტურაზე დაკვირვებით.

სამეცნიერო ნაშრომების სიმცირის, არმენოფობიისა და გაუცხოების ტენდენციის ფონზე, კვლევა სამცხე-ჯავახეთის მულტი-რელიგიურ რეგიონში განსხვავებული რწმენის მქონე ადამიანებს შორის თანაცხოვრების გამოცდილების შესწავლას ისახავდა მიზნად. კერძოდ, სოფელ ხოსპიოში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სომეხთა მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრებს შორის თანაცხოვრების მაგალითზე იმის დადგენას, თუ რა თავისებურე-

7 Zedania, Giga, *The Rise of Religious Nationalism in Georgia*, (Identity Studies 3), (Tbilisi, 2011): 120–128.

8 მაგალითად, ნ. აბაკელიას, ქ. გურჩიანის, ს. ზვიადაძის, მ. დარჩიაშვილის და ქ. კაკიტელაშვილის კვლევები საქართველოში რელიგიური უმცირესობების თავისებურებებს მიმოიხილავს. იხილეთ Zviadadze, Sophie. *Many faces of Islam Post-Soviet Georgia*, (Muslims of Post-Communist Eurasia, 2022). <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003090632-16/many-faces-islam-post-soviet-georgia-faith-identity-politics-sophie-zviadadze> Accessed: July 1, 2024. იხილეთ: Abakelia, Nino. *Synagogue as Infrastructure in Everyday Life of Batumi Jewish Community*, (Journal of Religion in Europe, 2021). <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10056> accessed: November 16, 2024. იხილეთ: Darchiashvili, Mariam. *Informal Networks in the Black Sea Region: The Case of Georgian Muslim Boarding Houses*. (Journal of Religion in Europe, 2021). <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10063> accessed: November 16, 2024. იხილეთ: Gurchiani, Ketevan. *Baptizing into Kin: Religion and Peace in a Multi-ethnic Village in Georgia*, (Journal of Religion in Europe, 2021). <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10060> accessed: November 16, 2024. აგრეთვე, იხილეთ: Kakitelashvili, Ketevan. *Georgian Israelites or Jews of Georgia: Religious and National Dimensions of the Georgian-Jewish Identity* (Journal of Religion in Europe, 2021). <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10061> accessed: November 16, 2024.

ბებით ხასიათდება სოფლის ყოველდღიურობა რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების მხრივ.

ნაშრომის მეთოდოლოგია ეყრდნობა თვისებრივი კვლევის მეთოდს, - სიღრმისეულ ინტერვიუს, რომელიც კულტურის „ქვემოდან“, ინდივიდთა პერსპექტივიდან, შესწავლის შესაძლებლობას იძლევა. სიღრმისეული ინტერვიუების მეშვეობით სტატია მიზნად ისახავდა გამოცდილების კვლევას ყოველდღიურობაში, რომელშიც რესპონდენტთა ისტორიები და სხვა ჯგუფებთან თანაცხოვრების პირადი გამოცდილებებია აღწერილი. ამგვარი ნარატივები ჯგუფის წარსულს, მომავალს და აწმყოს ერთმანეთთან აკავშირებს.⁹ ნახევრად სტრუქტურირებული კითხვარით, რომელიც სადისკუსიო გეგმის ფუნქციას ასრულებდა, გამოიკითხა 14 რესპონდენტი. რესპონდენტთა შერჩევა მოხდა მიზნობრივ-შეფასებითი შერჩევის საფუძველზე. სავლელ სამუშაოები, „რელიგიური იდენტობის თავისებურებები სამცხე-ჯავახეთის სომხურ თემში“ სადისერტაციო ნაშრომის ფარგლებში, დაიწყო და მოიცავდა პერიოდს 2022 წლის ივლისიდან 2024 წლის აპრილის ჩათვლით, რის შედეგადაც შესაძლებელი გახდა კვლევის მიგნებების დინამიკაში შედარება.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში რელიგიის სოციალურ-პოლიტიკური კონტექსტი

სომხური თემის ჯავახეთში დასახლების პროცესი XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ დაიწყო. კერძოდ, 1830 წელს რუსეთის იმპერიამ,

9 აგრეთვე გვაძლევს ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორ ხსნიან, ინდივიდები, რელიგიით: სამყაროში არსებულ რეალობას, უთანასწორობის, სიკვდილის, ჩავვრისა და ტკივილის არსებობას. მეთოდი გვეხმარება გავაანალიზოთ, არა მხოლოდ ის, რასაც ჰყვებიან რესპონდენტები, არამედ ისიც, თუ როგორ ჰყვებიან. Ammerman, Nancy, Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of Its Contours and Frontiers, (Nordic Journal of Religion and Society 29:2), (2020): 83-99. <https://www.tf.uio.no/forskning/forskergrupper/levd-religion/arrangerer/2022/ammerman-2016.pdf>

გენერალ პასკევიჩის ხელმძღვანელობით, ერზერუმის ვილა-იეთიდან სამცხე-ჯავახეთში ჩაასახლა 34 000 სომეხი. სომხების მიგრაცია ხდებოდა ყარსის, არდაგანის, ბაიაზეთის პროვინციებიდან. რუსეთის იმპერია ოსმალეთთან სასაზღვრო რეგიონში ერთგული მოსახლეობის დასახლებას ისახავდა მიზნად. ერთგულების გარანტად კი მართლმადიდებლობა მოიაზრებოდა.¹⁰ XIX საუკუნის დასასრულისკენ, სომხები მესხეთის უდიდეს ჯგუფს წარმოადგენდნენ.¹¹ მიგრაციის მეორე, მნიშვნელოვანი ტალღა დაიწყო 1915 წლის სომეხთა დევნის შემდეგ და, შედეგად, არაერთი დევნილი ოჯახი საცხოვრებლად დარჩა სამცხე-ჯავახეთში.¹²

გასაბჭოების შემდეგ, ათწლეულების განმავლობაში, სამცხე-ჯავახეთის რეგიონი საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის „ტერა ინკოგნიტას“ წარმოადგენდა, ვინაიდან, თურქეთთან საზღვრის გამო სამცხე-ჯავახეთი იქცა „ჩაკეტილ ბონად“ და „სპეცრეგიონად“, რომელიც „გამძაფრებულ კონტროლს საჭიროებდა“.¹³ საბჭოთა პოლიტიკის შედეგად, რეგიონში ჩასვლა სპეციალური საშვით იყო შესაძლებელი. ხოლო, საქართველოს სხვა რეგიონებში მცხოვრები მოსახლეობისთვის სამცხე-ჯავახეთის რეალობა უცხო იყო. სსრკ-ს დაშლის შემდეგ გაუცხოების განცდა კიდევ უფრო გაძლიერდა. რაც უმეტესწილად, განპირობებული იყო პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას პოლიტიკით, რომელშიც ეთნიკურად

10 დუნდუა სალომე და აბაშიძე ზვიად, ეთნიკური და რელიგიური იდენტობის საკითხები და სამოქალაქო ინტეგრაციის პრობლემები საქართველოში, (თბილისი: ინტელექტი, 2009): 61-63.

11 Sanikidze, George, and Edward W. Walker, *Islam and Islamic practices in Georgia*, (UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies), (Berkeley, 2004). accessed: May 10, 2024. <https://escholarship.org/uc/item/7149d486>

12 დუნდუა სალომე და აბაშიძე ზვიად, ეთნიკური და რელიგიური იდენტობის საკითხები და სამოქალაქო ინტეგრაციის პრობლემები საქართველოში, (თბილისი: ინტელექტი, 2009): 62

13 Bardin, Lucile. *Security and Identity in the South Caucasus: A Case Study of the Armenian Minority of Samtskhe-Javakheti*. (Masters of Arts Thesis, Nationalism Studies Program), (Budapest: Central European University, 2015): 48-76. https://www.etcu.edu/2015/bardin_lucile.pdf accessed: May 10, 2024.

არაქართველი ჯგუფებისთვის ადგილი თითქმის არ დარჩა. ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობები დომინანტური დისკურსის დღის წესრიგიდან გამოირიცხნენ.¹⁴

დღეს სამცხე-ჯავახეთის რეგიონი ყურადღებას იპყრობს უმეტესად მიმდინარე არჩევნების კონტექსტში, მმართველი პოლიტიკური პარტიისადმი ლოიალური დამოკიდებულების გამო.¹⁵ პოლიტიკის დოკუმენტების დიდი ნაწილი კი ეთნიკური სომხებით დასახლებულ ჯავახეთს ეხება. ჯავახეთზე მსჯელობისას განიხილება ისეთი საკითხები, როგორცაა: სეპარატიზმის ფარული საფრთხე,¹⁶ რუსეთისადმი ლოიალური განწყობა,¹⁷ ავტონომიის შექმნის სურვილი,¹⁸ ეთნიკური ჯგუფების ინტეგრაციის,¹⁹ აკულტურაციის²⁰ პრობლემები და სტერეოტი-

-
- 14 Jones, Stephen, Georgia: Nationalism from under the Rubble, (In After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States, edited by Lowell Barrington), (University of Michigan Press, 2006): 248-276. <https://press.umich.edu/pdf/0472098985-ch10.pdf> accessed: May 10, 2024.
 - 15 მაგალითად, Civil.ge-ს ინტერაქციულ რუკაზე ჩანს, რომ სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში, 2024 წლის არჩევნებზე მმართველმა პარტიამ „ქართული ოცნება - დემოკრატიული საქართველო“ ხმების 88%-ზე მეტი მოიპოვა. წყარო: Civil Georgia, „2024 წლის არჩევნების შედეგები: ინტერაქციული რუკა“ (ოქტომბერი 27, 2024), ხელმისაწვდომია: <https://civil.ge/ka/archives/631350> ბოლო წვდომა: 17.11.2024.
 - 16 Bardin, Lucile. Security and Identity in the South Caucasus: A Case Study of the Armenian Minority of Samtskhe-Javakheti. (Masters of Arts Thesis, Nationalism Studies Program), (Budapest: Central European University, 2015): 17-21. https://www.etd.ceu.edu/2015/bardin_lucile.pdf accessed: May 10, 2024.
 - 17 Kopeček, Vincenc, Trapped in informality? A study of informal politics in Georgia's Javakheti, (Caucasus Survey 7, no.1), (2019): 67-68. <https://doi.org/10.1080/23761199.2018.1480191> accessed: May 10, 2024.
 - 18 Cornell, Svante, Small Nations, and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus, (London and New York: Routledge, 2006): 167.
 - 19 Wheatley, Jonathan, The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli provinces of Georgia, (EMCI Working Paper №44), (Tbilisi, 2009): 25 - 27. https://www.files.ethz.ch/isn/106670/working_paper_44_en.pdf accessed: May 10, 2024.
 - 20 Mateu, Sandra V, The Armenian Minority in the Samtskhe-Javakheti Region of Georgia: Civic Integration and its Barriers, (Grass Policy Paper), (2016): 36-40. <https://grass.org.ge/wp-content/uploads/2016/08/Samtskhe-Javakheti-Policy-Paper-proofread-20160723.pdf> accessed: May 10, 2024.

პებით გაჯერებული რეალობა,²¹ რომელიც სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლებს შორის დაპირისპირების წყაროა.²² პოლიტიკის დოკუმენტებში იკვეთება ე.წ. „საფრთხის დიქტომია“, რომელიც სათავეს იღებს გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან და ეთნონაციონალიზმის ტალღის აღზევებას უკავშირდება. კერძოდ, სსრკ-ს დაშლას მოჰყვა რელიგიითა და ეთნიკურობით დაინტერესება.²³ კავკასიის ქვეყნებში დაინციოვებული თვითგამორკვევის პროცესი, რომელიც ისტორიის, რელიგიისა და ეთნოსისადმი ინტერესის ზრდაში გამოიხატა.²⁴

პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში იდენტობის განმსაზღვრელ ელემენტებად იქცა დომინანტ საზოგადოებასთან დაკავშირებული მითები, რელიგია და ეთნიკური ნაციონალიზმის სხვა მახასიათებლები.²⁵ „ქართველობის“ უმთავრეს მარკერად მართლმადიდებლობა ჩამოყალიბდა,²⁶ ქვეყანაში არსებულ არადომინანტურ რელიგიებს კი ეთნორელიგიურ ნაციონალიზმთან თანაარსებობისთვის სხვადასხვა სტრატეგიის განვი-

21 Ter-Matevosyan, Vahram & Currie, Brent, A conflict that did not happen: revisiting the Javakhk affair in Georgia: Revisiting the Javakhk affair in Georgia, (Nations and Nationalism, 25), (2019): 340–360. <https://doi.org/10.1111/nana.12454> accessed: May 10, 2024.

22 Democracy & Freedom Watch, ‘Unchallenged stereotypes blight Georgian-Armenian relations’ (October 18, 2015), available at <https://dfwatch.net/unchallenged-stereotypes-blight-georgian-armenian-relations-38678> accessed: May 10, 2024.

23 Connor, Walker, Ethnonationalism: The Quest for Understanding, (Princeton University Press, 1994): 165 - 180.

24 Abrahamian, Levon. Armenian Identity In a Changing World, (Costa Mesa), (CA: Mazda, 2006): 98 - 120. <http://www.mazdapublishers.com/book/armenian-identity-in-a-changing-world> accessed: May 10, 2024

25 Agadjanian, Alexander, Ethnicity, Nation and Religion: Current Debates and the South Caucasian Reality, in: Alexander Agadjanian, Ansgar Jodocke, & Evert van der Zweerde (eds.), Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus. (London and New York), (Routledge): 22–37. აგრეთვე, Suny, Ronald Grigor. The Making of the Georgian Nation, (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994): 172.

26 Zedania, Giga, The Rise of Religious Nationalism in Georgia, (Identity Studies; 3), (Tbilisi. 2011): 120–128.

თარება მოუწია.²⁷ დღეს, მოსახლეობის გარკვეული ნაწილისთვის საქართველოს მოქალაქეობა ქართველობასთან და მართლმადიდებლობასთან ასოცირდება, ხოლო ქვეყანაში არსებული სხვა რელიგიური თუ ეთნიკური ჯგუფები „უცხო“ კულტურას წარმოადგენენ.²⁸ ასე, დომინანტური ნაციონალური ნარატივისთვის, სამცხე-ჯავახეთის, ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობის წარმომადგენელი სომხური თემი ქართული ეროვნული იდენტობისთვის შეუთავსებელ მახასიათებლებს ფლობს.²⁹

ნაციონალისტური იდეების, დომინანტური ქართული დისკურსისა და სახელმწიფო უსაფრთხოების პოლიტიკის შედეგად, სამცხე-ჯავახეთში რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების თვალსაზრისით კომპლექსური რეალობა წარმოიქმნა. აღსანიშნავია, რომ გაბატონებულ ქართულ დისკურსს აძლიერებს ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობის მიერ ქართული ენის ცოდნის პრობლემები, სომხეთის რესპუბლიკასთან ტერიტორიული სიახლოვე, ქართულ პასპორტთან ერთად, სომხური და რუსული პასპორტების ფლობა, რუსეთში სეზონური მიგრაციის მაღალი მაჩვენებელი და სხვა. საყურადღებოა ისიც, რომ სომხური თემის წარმომადგენლები, ეთნიკური ქართველებისგან მხარდაჭერის ნაკლებობის გამო, ზოგჯერ დასაყრდენს ისტორიულ სამშობლოსა და ეთნიკურად მონა-

27 Zviadadze, Sophie. Many faces of Islam Post-Soviet Georgia, (Muslims of Post-Communist Eurasia, 2022). <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003090632-16/many-faces-islam-post-soviet-georgia-faith-identity-politics-sophie-zviadadze> Accessed: July 1, 2024.

28 Kopeček, Vincenc. Trapped in informality? A study of informal politics in Georgia's Javakheti. (Caucasus Survey 7, no.1). (2019): 67.

29 Berglund, Christofer. Dragojevic, Marko and Timothy Blauvelt. Sticking Together? Georgia's "Beached" Armenians Between Mobilization and Acculturation. (Nationalism and Ethnic Politics 27, no.2), (2021): 114-115. აგრეთვე: Metreveli, Tornike, An undisclosed story of roses: church, state, and nation in contemporary Georgia, (Nationalities Papers 44,5), (2016): 707. <https://doi.org/10.1080/00905992.2016.120002> accessed: May 10, 2024.

თესავე ხალხებს შორის ეძებენ.³⁰ ზემოაღნიშნული ფაქტები ინვესტს სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები ეთნიკურად სომხური თემის პოლიტიზებას.

დღეს სამცხე-ჯავახეთში ორი ძირითადი ეთნიკური ჯგუფია. მოსახლეობის 50.5% ეთნიკურად სომეხია, 48.2% კი - ქართველი.³¹ ამასთანავე, რეგიონი კონფესიების სიმრავლით გამოირჩევა,³² 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მონაცემებით, აღმსარებლობის მიხედვით, დომინანტური პოზიცია უკავიათ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრებს (45.2%), შემდეგ - სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელ ეკლესიას (39.9%), კათოლიკე ეკლესიას (9.4%), ისლამის (3.9%) და სხვა რელიგიების წარმომადგენლებს (1.7%). თუმცა, ამ რელიგიური მრავალფეროვნების მიუხედავად, სამცხე-ჯავახეთის რელიგიური უმცირესობების ყოველდღიურობა და პრობლემები ნაკლებად არის შესწავლილი. ხოლო რეგიონის მრავალფეროვანი რელიგიური გარემოს მიმოხილვისას გვხვდება ინფორმაცია: სადავო რელიგიური ძეგლების,³³ მათი დანგრევის მცდელობების,³⁴ ვანდალიზმის

30 Amirejibi, Rusudan and Kakha Gabunia, Georgia's Minorities: Breaking Down Barriers to Integration, (Carnegie Endowment for International Peace), (2021).

31 საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტი, მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, (თბილისი 2014 წელი). <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/739/demografiuli-da-sotsialuri-makhasiateblebi> ბოლო წვდომა: 17.11.2024

32 საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტი, მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, (თბილისი 2014 წელი). <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/739/demografiuli-da-sotsialuri-makhasiateblebi> ბოლო წვდომა: 17.11.2024

33 EurasiaNet, 'Clashes Over Church Raise Specter of Georgian-Armenian Strife' (October 3, 2017), available at <https://eurasianet.org/clashes-over-church-raise-specter-of-georgian-armenian-strife> accessed: May 10, 2024. და რადიო თავისუფლება, „სამ წელიწადში სამი რელიგიური კონფლიქტი ადიგენში“ (მარტი 10, 2016), ხელმისაწვდომია: <https://www.radiotavisupleba.ge/a/sami-religiuri-konplikti-adigenshi/27602932.html> ბოლო წვდომა: 09.05.2024

34 ლურჯი ფარი, „ისლამური ძეგლები სამცხე-ჯავახეთში და მათი დაკარგული ისტორია“ (დეკემბერი 30, 2016). ხელმისაწვდომია: <https://blueshield.ge/?p=7196&lang=ka> ბოლო წვდომა: 09.05.2024

ფაქტების,³⁵ სალოცავების სავალალო მდგომარეობაში ყოფნის³⁶ და ძეგლთა გასხვისების ფაქტების შესახებ.³⁷ ეს ყველაფერი სამცხე-ჯავახეთში არსებულ სპეციფიკურ, სოციალურ-კულტურულ და რელიგიურ, რეალობაზე მიუთითებს, რომელიც შესწავლას საჭიროებს.

ამასთანავე, ამგვარ კომპლექსურ ეთნორელიგიურ გარემოში საჭიროა რეალობის რელიგიური უმცირესობების პერსპექტივიდან შესწავლა. აუცილებელია, სომხური თემის რელიგიური სურათის სიღრმისეული გააზრება. ქართული ეთნორელიგიური ნაციონალიზმის აღზევება დაიწყო 90-იან წლებში, მაგრამ ჩვენ არ ვიცით, რა რელიგიური და ნაციონალური პროცესები მიმდინარეობდა საქართველოს სომხურ თემში, სადაც ძირითადად სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წევრები არიან. უშუალოდ სომხეთის რესპუბლიკაში „რელიგიისკენ მობრუნება“ არა მხოლოდ გასაბჭოებამდე არსებული რელიგიური ტრადიციების და ძეგლების აღდგენით, არამედ ახალი რელიგიური პრაქტიკების შექმნით³⁸ გამოიხატა. რელიგიამ კულტურისა თუ სოციალურ-პოლიტიკური

35 Jnews, 'Повторное осквернение Ванка - результат безнаказанности' (ნოემბერი 11, 2019). ხელმისაწვდომია: <https://jnews.ge/?p=41365> ბოლო წვდომა: 09.05.2024

36 „სამხრეთის კარიბჭე“, „ივლიტის უსახურავოდ დარჩენილ ტაძარზე ბალახი ამოვიდა“ (ივნისი 2, 2021), ხელმისაწვდომია: https://sknews.ge/ka/news/32826?fbclid=IwAR0srK7mcljanvluHtYna_8Nhz3qiwGQbnmAQP-L3giFGOG_rM-pB29T9oFU, ბოლო წვდომა: 09.05.2024. აგრეთვე: Humanrights.ge, „ადიგენისა და ფლატის ისტორიული შენობები დანგრევის პირასაა“ (იანვარი 22, 2016), ხელმისაწვდომია: <http://www.humanrights.ge/index.php?a=-main&pid=18613&lang=Geo>, ბოლო წვდომა: 09.05.2024 და Jnews, 'Решение относительно церкви Гумбурдо было поспешным' (ნოემბერი 11, 2017), ხელმისაწვდომია: <https://jnews.ge/?p=16617> ბოლო წვდომა: 09.05.2024

37 ნეტგაზეთი, 'რატომ ვერ შეიქმნა სადავო ეკლესიების შემსწავლელი კომისია' (მაისი 7, 2013), ხელმისაწვდომია: <https://netgazeti.ge/news/21592/> ბოლო წვდომა: 09.05.2024.

38 Antonyan, Yulia. Political Power and Church Construction in Armenia. (Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus), (London and New York: Routledge), 2015: 97-111.

გამოწვევების შესაბამისი შინაარსი მიიღო.³⁹ ამის გათვალისწინებით, საინტერესოა, რა პროცესები მიმდინარეობს საქართველოს ეთნიკურად სომეხი თემის რელიგიაში და რამდენად დაცულია რელიგიისა და რწმენის თავისუფლება მრავალფეროვან რელიგიურ სივრცეში, დომინანტურ ქართულ დისკურსთან თანაცხოვრების პირობებში.

რელიგიური სივრცეების ეთნოგრაფია

ეთნიკური სომხები სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში კომპაქტურად ცხოვრობენ. სოფლებში მოსახლეობა, უმეტესად, ეთნიკურად ერთგვაროვანია. თუმცა გვხვდება სოფლები, სადაც რამდენიმე სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლები ცხოვრობენ. ასეთია ახალქალაქის მუნიციპალიტეტის სოფელი ხოსპიო (იხ. სურ. 1), სადაც ეთნიკურად ქართველ, სომეხ და ბერძენ მოსახლეობას თანაცხოვრების მრავალწლიანი გამოცდილება აქვს. სოფლის მცხოვრებლები უმეტესწილად ქართული მართლმადიდებელი და სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიების თემის წევრები არიან.

სურ. 1 - სოფელი ხოსპიოს შესასვლელი

39 Agadjanian, Alexander. *Ethnicity, Nation, and Religion: Current Debates and the South Caucasian Reality*, (Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus). (London and New York: Routledge, 2015): 22-37. <https://doi.org/10.4324/9781315776804> accessed: May 10, 2024.

2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით სოფელ ხოსპიოს მოსახლეობა 385 ადამიანს შეადგენს. მდინარე ფარავანი სოფელს ორად ყოფს (იხ. სურ. 2). მოსახლეობის ნაწილი მდინარის ერთ მხარეს ცხოვრობს, ნაწილი - მეორე მხარეს, ახალქალაქის ცენტრალურ გზასთან. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებით, სოფლის მცხოვრებთა - 47.3% ქართველია, 45.4% - სომეხი, 6,8% - კი ბერძენი.⁴⁰ რელიგიაზე საუბრისას, ხოსპიოს მცხოვრებთა ნარატივში ეროვნება რელიგიურ მიკუთვნებულობასთან არის კავშირში. კერძოდ, ადგილობრივები ინტერვიუებში აღნიშნავენ, რომ ეთნიკურად ქართველები, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრები არიან, ხოლო ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობა თავს სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრად მიიჩნევს.

სურ. 2 - სოფ. ხოსპიოს ხიდი

საყურადღებოა ის განსხვავება, რომელიც რწმენის თავისუფლების თვალსაზრისით არსებობს. დღეს სოფელ ხოსპიოში მხოლოდ X საუკუნის ქართული მართლმადიდებლური ეკლე-

40 საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტი, მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, (თბილისი 2014 წელი).https://web.archive.org/web/20160919174004/http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2152&lang=geo ბოლო წვდომა: 09.05.2024

სია⁴¹ (იხ. სურ. 3) ფუნქციონირებს, სადაც წირვა-ლოცვა ყოველ-კვირეულად ტარდება. სოფელში სომხური ტაძარი არ არის.

სურ. 3 - X საუკუნის ქართული ეკლესია

სომხური ეკლესია ხოსპიოს მოსაზღვრე სოფელ მარტუნში⁴² მდებარეობს. სოფელ მარტუნის მოსახლეობის უმრავლესობა ეთნიკურად სომეხია და სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წევრია. ნაგებობა, რამდენიმე წლის წინ, ადგილობრივთა შემონირულებების მეშვეობით აშენდა, თუმცა ეკლესიაში წირვა-ლოცვა იშვიათად ტარდება, ვინაიდან ხოსპიოს სომხურ თემს ადგილობრივი მღვდელი არ ჰყავს. ამავდროულად ეკლესია მოცულობით ძალიან პატარაა, დაახლოებით 15კვ. მ-ის ფართობი უკავია. შენობა, ერთდროულად, მხოლოდ ათამდე ადამიანს იტევს (იხ. სურ. 4 და სურ. 5). რელიგიურ რიტუალებში მონაწილეობის მისაღებად⁴³ ადგილობრივ მცხოვრებლებს ახალქალაქში უწევთ ჩასვლა.

41 კულტურული მემკვიდრეობის პორტალი, ხოსპიოს ეკლესია - #10934 <https://memkvidreoba.gov.ge/objects/immovable/immovableObject?id=10934> ბოლო წვდომა: 09.05.2024x

42 სოფელი მარტუნი ხოსპიოს თემს მიეკუთვნება. სოფლებს ერთმანეთისგან მდინარე ფარავანი ყოფს.

43 ძირითადად, ჯვრისწერის და, დაკრძალვისას, „წესის აგების“ რიტუალები.

სურ. 4 - სოფ. მარტუნის სომხური ეკლესია და „სურბი“

სურ. 5 - ეკლესიის შიდა სივრცე

ეკლესიის გვერდით მდებარეობს სომხური სალოცავი „სურბი“. „სურბი“ სომხურად „წმინდას“ ნიშნავს და წმინდა ადგილისა და სიწმინდის აღსანიშნავად გამოიყენება.⁴⁴ ეს არის ოთხკუთხედი შენობა, სადაც გამოყოფილია ხატების კუთხე და სანთლების დასანთები ნიშა (იხ. სურ. 6 და სურ. 7). ამგვარი „სურბები“ სომხური, ვერნაკულარული რელიგიურობის მახასიათებელია. ისინი ძირითადად ისეთ სოფლებში იქმნება, სადაც ეკლესია არ დგას ან დაკეტილია.⁴⁵ „სურბებში“ ადგილობრივი მცხოვრებლები ხატებს, სანთლებს და სხვადასხვა საკრალურ ნივთებს ტოვებენ.

სურ. 6 - სალოცავში განთავსებული ხატები

44 Antonyan, Yulia; *Worship of Shrines in Armenia: Between Soviet and Post-Soviet Modernities*, (Journal of Religion in Europe 14.3-4), (2021): 370-377. <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10059> accessed: May 10, 2024.

45 Antonyan, Yulia; *Worship of Shrines in Armenia: Between Soviet and Post-Soviet Modernities*, (Journal of Religion in Europe 14.3-4), (2021): 370-377. <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10059> accessed: May 10, 2024.

სურ. 7 - სანთლების დასანთები ნიშა

მარტუნის ეკლესიასა და „სურბში“ მორწმუნეები სალოცავად და სანთლის დასანთებად ადიან. ხოლო, სხვა საეკლესიო რიტუალების შესასრულებლად, ახალქალაქში მიდიან. მარტუნის „სურბის“ გარდა, ხოსპიოს განაპირას, მთის მწვერვალებზე, არაერთი პატარა სალოცავი მდებარეობს. ისინი „ძირითადად, ნანგრევებია, რომლებიც აღნიშნავს იმ გზას, რომელიც წმინდა ნინომ საქართველოში ქრისტიანობის შემოტანისას გამოიარა“ - (მამაკაცი, ეთნიკური ქართველი, 67 წლის).

სომხური სალოცავის არარსებობის პირობებში, საყურადღებოა, თუ როგორ ცდილობს სომხური თემი საკუთარი რელიგიური საჭიროებების უზრუნველყოფას. „სურბების“ მოლოცვასთან ერთად, სომხური თემის წარმომადგენლების ნაწილი⁴⁶ სალოცავად მთის მწვერვალებზე მდგარ, XIV-XV საუკუნის ქართულ ეკლესიაში⁴⁷ (იხ. სურ. 8) დადის. ეკლესია ოფიციალურად არ ფუნქციონირებს.

46 ძირითადად, ის ადამიანები, რომლებსაც გადაადგილების პრობლემა აქვთ. მაგალითად, რესპონდენტებმა არაერთხელ ახსენეს - მოხუცი ქალები.

47 საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს პორტალი, ხოსპიოს ეკლესია, https://heritagesites.ge/en/news_item/155 ბოლო წვდომა: 10.05.2024.

სურ. 8. - მთის მწვერვალზე, სომხურ სასაფლაოსთან
მდგარი ქართული ეკლესია

ეკლესიის შიგნით, მიუხედავად იმისა, რომ კედლები სანთლებისგანაა გაჭვარტლული, სისუფთავეა. ცენტრალურ კუთხეში, შესასვლელის მოპირდაპირედ, მონყობილია პატარა საკურთხეველი, სადაც გვხვდება ღვთისმშობლის როგორც ქართული, ასევე სომხური ხატები (იხ. სურ 9). ამასთანავე, საკურთხეველთან დასვენებულია სომხური ჯვარი.

სურ. 9 - ეკლესიის საკურთხეველი

ეკლესიის შიდა ინტერიერში ყურადღებას იპყრობს კედლის ნიშებში განთავსებული ქართული მართლმადიდებელი და სომხური სამოციქულო ეკლესიის საკრალური ობიექტები: ხატები, საღვთო წიგნები, ჯვრები და სხვ. (იხ. სურ. 10).

სურ. 10 - ეკლესიის კედელში განთავსებული ნიშა, სადაც ჯვრები და ხატები ინახება.

ეკლესიას უვლიან ეთნიკური ქართველები და სომხები.

„ძირითადად ის ადამიანები, ვინც იქვე ცხოვრობს. გარდა იმისა, რომ ისტორიული ძეგლია, მაინც ტაძარია. რა მნიშვნელობა აქვს სადაურია? ბებიჩემს, როცა ლოცვა უნდა, აქვე, ეკლესიაში მიდის, სახლთან არის და იმიტომ. მარტუნში, ან მდინარის იქით, ვერ წავა, რადგან სიარული უჭირს. აქ, მოხუცი სომეხი ქალები ადიან... ამ მხარეს, ძირითადად, სომხები ვცხოვრობთ. 90-იანებიდან ვუვლით, ვალაგებთ ხოლმე.... ზოგი სანთლებს და ხატებს ტოვებს, შემდეგ მოსვლისას, რომ ილოცოს“. - (ქალი, ეთნიკური სომეხი, 32 წლის).

სოფელ ხოსპიოში რელიგიური სივრცეების ეთნოგრაფიული ანალიზი რელიგიურ უთანასწორობაზე მიუთითებს. კერძოდ, სომხურ თემს სოფელში საკუთარი ეკლესია არა აქვს და რელიგიური რიტუალების შესასრულებლად სხვადასხვა სტრატე-

გის მოფიქრება უწევს. იქნება ეს ვერნაკულარული პრაქტიკა, მოსახლეობის შემონირულებებით სალოცავის აგება, მიტოვებულ ქართულ ეკლესიაში სანთლის დანთება თუ სხვა. აგრეთვე, როგორც ადგილობრივი მცხოვრებლები აღნიშნავენ, ვინაიდან სოფელში სომხური ეკლესია არ არის, სომხური თემის ზოგიერთი წევრი „ქართულ ეკლესიაში დადის, ანთებს სანთლებს, ტოვებს ხატებს და ღმერთს შემწეობას სთხოვს“. განსაკუთრებით, მოხუცები, რომლებიც ეკლესიის სიახლოვეს ცხოვრობენ და გადაადგილება უჭირთ. სომხური თემის სხვა წარმომადგენლები კი ახალქალაქის ეკლესიაში დადიან, რაც, სოფლის მცხოვრებლებისგან დამატებით ფინანსურ რესურსებს მოითხოვს.

სოფელ ხოსპიოს სამი სასაფლაო

ყოველდღიურ ცხოვრებაში რელიგიის შესასწავლად საჭიროა მოსახლეობისთვის თანაზიარი სივრცეების ანალიზი, ვინაიდან ასეთი სივრცეები თანაცხოვრების ფორმების გააზრებაში გვეხმარება, ერთგვარი იდენტიფიკატორის როლს ასრულებს. მეხსიერების ეს ადგილი, „Les Lieux de Mémoire“⁴⁸, კულტურული და ისტორიული მნიშვნელობისაა. პიერ ნორას კონცეფციაზე დაყრდნობით, ს. შაამე საფლავებს პირადი, საოჯახო და საყოველთაო ისტორიების საცავად, „მეხსიერების ადგილად“ (Memory Scape) წარმოიდგენს. ავტორის მიხედვით, საფლავზე ყოველი თაობა და ყოველი ათწლეული, კოლექტიური საზრისის ახალ შრეს ტოვებს, რის შედეგადაც იქმნება ჯგუფის კულტურული და კოლექტიური მეხსიერება. საფლავების ანალიზის მეშვეობით ვეცნობით ამ საზოგადოებაში არსებულ ღირებულებათა სისტემას, კულტურისა და იდენტობის მახასიათებლებს.⁴⁹

48 ვიყენებ პიერ ნორას კონცეპტს. Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. (Representations 26), (1989): 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520> Accessed 19 Nov. 2024.

49 Schama, Simon. *Landscape and Memory*. (New York: Alfred A. Knopf), (1995). https://books.google.ge/books/about/Landscape_and_Memory.html?id=Zo00AAAIAAJ&redir_esc=y accessed: July 10, 2024.

თანაცხოვრების მახასიათებლების ანალიზისას, ხოსპიოში საფლავების სიმრავლე ყურადღებას იპყრობს. სოფელში სამი სასაფლაოა. ადგილობრივი მცხოვრებლები, „პირველ სასაფლაოდ“ „მუსლიმთა ძველ სასაფლაოს“ მოიხსენიებენ. დღეს, ის მიტოვებულია. „უმეტესად ნანგრევებია, რომლებიც გვახსენებს რომ, აქ მუსლიმი მესხები ცხოვრობდნენ“. - (მამაკაცი, ეთნიკურად ქართველი, 57 წლის). აღსანიშნავია, რომ მუსლიმი მესხების ხსოვნა ხოსპიოს თემის კოლექტიურ მეხსიერებაში მუსლიმ მესხებთან თანაცხოვრებასთან დაკავშირებით შემონახულია. მაგრამ მიტოვებული და ნანგრევებად ქცეული საფლავები, „რომელთაც მომვლელი არ ჰყავს“ მიუთითებს, რომ სოფელში მუსლიმური კულტურა და ისტორია იშლება.

სოფელ ხოსპიოში ფუნქციონირებს ქართული (იხ. სურათი 11) და სომხური (იხ. სურათი 12) სასაფლაოები. სოფელში, სადაც 400-მდე მცხოვრებია, არსებობს ორი მოქმედი სასაფლაო. ამას ადგილობრივი მცხოვრებლები ეთნიკური და რელიგიური მიკუთვნებულობით ხსნიან: „ყველას თავის რჯულის ხალხთან უნდა ყოფნა“.

სურ.11 - ხოსპიოს ქართული სასაფლაო

სურ. 12 - ხოსპიოს სომხური სასაფლაო

როგორც ერთ-ერთი რესპონდენტი იხსენებს:

„ყველაზე ძველი მუსლიმური სასაფლაო, დღეს, ნანგრევებია. აღარავინ არის, რომ მოუაროს. შემდეგ სომხური სასაფლაო იყო. ყველაზე დიდი ის არის. თუმცა, 90-იანებიდან ქართველებმა ჩვენი სასაფლაო გავხსენით. ...თავისით მოხდა. იმ ადგილას ჯერ ერთი ნათესავი დავკრძალეთ, მერე მეორე, ნელ-ნელა შემოვლობეთ და ასე იქცა სასაფლაოდ. ქართველებს და აქაურ ბერძნებს, ქვემოთ, სოფლის დასაწყისში, ვასაფლავებთ, გრიგორიანელებს კი - მთაზე, სომხურ სასაფლაოზე. ...რა განსხვავებაა და მათ ქვებზე - ეჩმიაძინია (იხ. სურათი 13), ჩვენთან - სამება (იხ. სურათი 14). ჩვენთან - ჩვენი მამაო აკურთხებს, იმათთან - თავიანთი. ჩვენი მამაოც ამბობს, რომ ასეა სწორი, მართლმადიდებელი ქართველები ერთად არიან.“ - (მამაკაცი, ეთნიკურად ქართველი, 67 წლის).

ხოსპიოს სასაფლაოები სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში არსებული რელიგიური მრავალფეროვნების კომპლექსური სურათის კარგი ილუსტრაციაა. მუსლიმური სასაფლაოს ნანგრევ-

ბი, გადასახლებული მესხების ისტორიას გვახსენებს, მაშინ, როცა სომხური და ქართული სასაფლაოები ამ ორი რელიგიური ჯგუფის იდენტობაში მიმდინარე პროცესებს ირეკლავს. კერძოდ, რელიგიური იდენტობა მრავალეთნიკურ სოფელში მოსახლეობის განმასხვავებელ ფაქტორად გვევლინება. ხოსპიოს სამი სასაფლაო აღწერს რეალობას, სადაც საზიარო სივრცეები და თანაცხოვრების გამოცდილებები, რელიგიურ საზღვრებთან და განსხვავებულ ნარატივებთან იკვეთება.

სურ. 13 - საფლავის ქვის ბარელიეფი სამების ეკლესიის გამოსახულებით

სურ.14 - საფლავის ქვის ბარელიეფი ეჩმიაძინის ეკლესიის გამოსახულებით

რესპონდენტების თქმით, დაკრძალვის ცერემონიას მთელი სოფელი ესწრება, თუმცა სასაფლაოები ერთმანეთისგან რელიგიური მიკუთვნებულობის მიხედვით არის გამიჯნული. როგორც ერთ-ერთი რესპონდენტი ჰყვება:

„წესის აგება განსხვავებულია, ამიტომ ყველას თავის სასაფლაო გვაქვს. ქართველი მართლმადიდებლები ცალკე არიან, სომხებს ჩვენი წესები და სასაფლაო გვაქვს. დაკრძალვას მთელი სოფელი ესწრება, პანაშვიდი და ქელეხის სუფრა ყველასთვის საერთოა. ვისაც საშუალება აქვს, ახალქალაქიდან მღვდელი მოჰყავს, ზოგჯერ სასაფლაოზე ხაჩქარს⁵⁰ დგამენ. ოჯახის შესაძლებლობას გააჩნია. კი, გვაქვს სურვილი, რომ ჩვენი კულტურა არ დაიკარგოს. თან ჩვენს საყვარელ ადამიანს შესაბამისი პატივი მივაგოთ. სომხურ საფლავს ეტყობა, რომ სომხურია, ქართულსაც იგივე ნაირად. ჩვეულებრივი მოვლენაა.“ - (მამაკაცი, ეთნიკური სომეხი, 45 წლის).

ერთ სოფელში სამი სასაფლაოს არსებობა რესპონდენტებმა „რელიგიური ჰომოგენურობის“ („მსგავსი რელიგიის მქონე ინდივიდების ერთად დაკრძალვის სურვილი“) შენარჩუნების მცდელობით ახსნეს. რაც, ერთი მხრივ, ხაზს უსვამს ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ სოფელში მყოფი სხვა რელიგიური ჯგუფების არსებობის და რელიგიური მრავალფეროვნების გაცნობიერების ფაქტს. თუმცა, მეორე მხრივ, რელიგიური ნიშნით საფლავების ერთმანეთისგან გამიჯვნა, საკრალურობის საზღვრებზე მიაწინებს. ეს კი, შესაძლოა, მიუთითებდეს იმ ლატენტურ საზღვრებზე და ბარიერებზე, რომლებიც განსხვავებული მრწამსის მქონე ჯგუფებს შორის ნარჩუნდება, დაკრძალვის კოლექტიური პრაქტიკების („დაკრძალვაზე მთელი სოფლის დასწრების“) მიუხედავად.

50 ქვაკვარი, სომხური რელიგიური კულტურისთვის დამახასიათებელი ნაგებობა. (ავტორის შენიშვნა).

სასაფლაოებზე საფლავის ქვებს შორის განსხვავება, საფლავის მონყოლის სტილში ეროვნული და რელიგიური ნიშნების გამოკვეთა, დაკრძალვის რიტუალები და წესები, სოფლის მცხოვრებლებისთვის კულტურული და რელიგიური იდენტობის მნიშვნელობას წარმოაჩენს. ამ იდენტობაში გამოიყოფა ისეთი მარკერები, როგორცაა „ჩვენ“ და „სხვები“. ამრიგად, სასაფლაოები შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ იმ მიკრომოდელად, რომელიც გვაძლევს სოფელში არსებული ერთობისა და განსხვავების, ინტეგრაციისა და ექსკლუზიის პროცესის კომპლექსური ურთიერთქმედების აღქმის შესაძლებლობას.

თანაცხოვრების გამოცდილების მაგალითები

სოფელ ხოსპიოში რელიგიის თავისებურებების გასააზრებლად საჭიროა თანაცხოვრების გამოცდილების კვლევა. მოსახლეობასთან სიღრმისეული ინტერვიუები კომპლექსურ რეალობაზე მიუთითებს. ერთი მხრივ, მოსახლეობა მშვიდობიან თანაცხოვრებასა და კეთილშემობლურ ურთიერთობაზე ამახვილებს ყურადღებას, მეორე მხრივ კი, სიღრმისეული ანალიზი გაუცხოებასა და ეთნორელიგიურ საზღვრებზე მიანიშნებს.

ინტერვიუების დასაწყისში რესპონდენტების უმეტესობა კეთილშემობლურ ურთიერთობაზე საუბრობს. მათ უჭირთ იმ მოვლენების გახსენება, როდესაც ეთნიკურ თუ რელიგიურ ნიადაგზე კონფლიქტი წარმოიშვა. კონფლიქტებზე საუბრისას, იხსენებდნენ ზვიად გამსახურდიას ნაციონალისტურ პოლიტიკას და 1990-იანი წლების დაძაბულობას. თუმცა დასძენდნენ იმასაც, რომ „ამგვარ რელიგიურ თუ ეთნიკურ შუღლს ხოსპიომდე არ მიუღწევია“, ვინაიდან სოფელი „ისტორიულად მრავალფეროვანი ადგილი იყო, სადაც ოსმალური იმპერიის მიერ გენოციდს გამოქცეული სომეხი და ბერძენი, დევნილები მუსლიმმა მესხებმა შეიფარეს და მეგობრებად მიიღეს“ – (მამაკაცი, ეთნიკური ქართველი, 55 წლის). მშვიდობიანი თანაცხოვრების მაგალითად ადგილობრივები

„მთელი სოფლის მიერ დღესასწაულების აღნიშვნას“ ასახელებენ. მათი აზრით, ამ დროს, ერთმანეთისადმი მიძღვბლობის დონე იმატებს:

„რელიგიურ დღესასწაულებს მთელი სოფელი აღნიშნავს. წელს, მაგალითად, ჯერ სომხურ აღდგომას აღვნიშნავთ და მერე - ქართულ მართლმადიდებლურსაც. ვარდავარის დროს, მთელი სოფელი ეზოშია, გიორგობის დღესაც ერთად ვართ. ძირითადად, მწვადებს ვწვავთ, სოფლის ისტორიას ვიხსენებთ და ანმყოფე ვმსჯელობთ. ერთ სოფელში ვცხოვრობთ, ერთ სკოლაში იზრდებიან ჩვენი შვილები, ისევე როგორც ჩვენ, უფროსები ერთად ვსწავლობდით, შემდეგ დავოჯახდით. ყველა ყველას იცნობს და სხვანაირად როგორ იქნება?! ... შვილებს ვასწავლით, რომ ღმერთი ერთია, მთავარი ადამიანობა და ერთმანეთის პატივისცემაა“. - (ქალი, ეთნიკური სომეხი, 55წლის).

ეთნიკურად სომეხი რესპონდენტები თანაცხოვრების ფაქტების გახსენებისას ცალკეულ შემთხვევებში „ერთად ლოცვის პრაქტიკასაც“ ასახელებენ. მაგალითად, ერთ-ერთი ახალგაზრდის თქმით: „მართალია, სომეხი ვარ, თუმცა ქართულ ეკლესიაში შევდივარ, ვესწრები ლოცვას, ჩემი მეგობრები, მეზობლები, ქართველები არიან... ერთად მივდივართ ხოლმე. აქვე, ეკლესიასთან ვცხოვრობ. არ მგონია, ღმერთისთვის კონკრეტულ, ეკლესიას მნიშვნელობა ჰქონდეს. მთავარი მასთან დაახლოების სურვილია“. - (მამაკაცი, ეთნიკურად სომეხი, 27 წლის).

საყურადღებოა ისიც, რომ „ნმ. ნინოს გზის მოსალოცად“, სამცხე-ჯავახეთში ყოველწლიურად ეწყობა მომლოცველობის რიტუალი, რომელშიც, ხოსპიოს ქართველ მართლმადიდებელ მოსახლეობასთან ერთად სომხური სამოციქულო ეკლესიის წევრებიც მონაწილეობენ, როგორც ისინი აღნიშნავენ: „ყველა ქრისტიანისთვის მნიშვნელოვანი დღესასწაულია. მო-

რწმუნეები, სომხები, ხშირად დავდივართ წმინდა ადგილების მოსალოცად, ესეც ერთ-ერთია“. – (ქალი, ეთნიკურად სომეხი, 48 წლის). ასეთი პრაქტიკა მულტირელიგიურ გარემოში, თანაზიარი რელიგიური რიტუალის მაგალითია.

კეთილმეზობლური ურთიერთობები, საერთო რელიგიური დღესასწაულები (რომელსაც მთელი სოფელი აღნიშნავს) და მომლოცველობის საზიარო პრაქტიკები ბერძენ, სომეხ და ქართველ მოსახლეობას შორის ჰარმონიული თანაარსებობის შესაძლებლობაზე მიანიშნებს. თუმცა რესპონდენტებმა არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი დაასახელეს, რომელიც სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში რწმენის თავისუფლების პრობლემებზე და არატოლერანტულ გარემოზე მიუთითებს. მაგალითად, ინტერვიუების დროს, რამდენიმე რესპონდენტმა გამოთქვა გულისტკივილი:

„როცა ყველა ეკლესია დაკეტილი იყო, იმ პერიოდიდან შევდივარ, სანთლებს ვანთებ და ვლოცულობ. ახლა, ქართველი მღვდლები გვეუბნებიან, რომ ისტორიულად ქართული ეკლესიაა და სომხურად ლოცვა არაა სწორი. ისე გვექცევიან თითქოს რამეს ვაშავებთ. ვიცით, რომ ქართულია, მაგრამ სანთლის დანთება და ლოცვა რას აკლებს ისედაც დაკეტილ ეკლესიას?“ – (ქალი, ეთნიკური სომეხი, 72 წლის).

წყენა ძლიერდება საბჭოთა პერიოდში ჩამორთმეული ქონების რესტიტუციის პოლიტიკაზე⁵¹ საუბრის დროს:

„ბევრი სოფელია, სადაც მხოლოდ სომხები ვცხოვრობთ, თუმცა სომხური ეკლესია ბევრგან არ გვაქვს. მაგალითად,

51 ტოლერანტობის და მრავალფეროვნების ინსტიტუტი, რესტიტუციის პოლიტიკა საქართველოში, 2020. http://tdi.ge/sites/default/files/restituciis_politika_sakartveloshi.pdf ბოლო წვდომა: 10.07.2024

არის სოფელი, სადაც ხალხი უვლიდა ეკლესიას⁵², ლოცულობდა, დანგრევის პირას იყო, რესტავრაცია გადაწყდა, ფული შეაგროვა მთელმა სოფელმა და ჯერ საპატრიარქოს წარმომადგენელი მოვიდა, შემდეგ კულტურის. რემონტი აიკრძალა, ისტორიული მემკვიდრეობა არისო.... ქართულ საპატრიარქოს ურჩევნია დაინგრეს ეკლესია, ვიდრე ხალხს გადაეცეს და იქ ილოცონ. არ ვიცი, რას ელოდებიან, რა უნდათ...ან კიდევ, კუმურდოში ხაჩქარს დგამდნენ⁵³ და ცემა-ტყეპა მოჰყვა....თუმცა, არ ვიცი, აგერ, მეუფე ნიკოლოზმა⁵⁴ მთელი ასფარა იყიდა, იმისათვის, რომ მხოლოდ ქართველები ჩაასახლოს. ისე გვექცევინ თითქოს უცხოები ვართ.“ - (ქალი, ეთნიკური სომეხი, 55 წლის).

აღსანიშნავია, რომ სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელ ეკლესიასა და საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის ურთიერთობა თანამშრომლობის და დაპირისპირების კომპლექსური ხასიათით გამოირჩევა. დაძაბულობის წყაროს თეოლოგიური განსხვავების გარდა, რელიგიური და კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების შესახებ დავები წარმოა-

52 იგულისხმება ახალქალაქის სოფელი გომანი. 2020 წელს, სოფლის მოსახლეობამ ეკლესიის აღდგენითი სამუშაოები დამოუკიდებლად წამოიწყო, რასაც „საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს“ მიერ ისტორიული მემკვიდრეობის დამიანების მუხლით გამოძიების დაწყება მოჰყვა. გომანის ეკლესიის აღდგენა მოსახლეობამ, მხოლოდ 4 წლის შემდეგ, 2024 წლის ოქტომბერში მოახერხა. იხ. წყარო: Jnews, ‘Ничего противозаконного в Гомане не делали, церковь никто не повреждал’ (ივნისი 6, 2020). ხელმისაწვდომია: <https://jnews.ge/51540/>. ბოლო წვდომა: 20.11.2024.

53 იგულისხმება 2017 წელს, სოფელ კუმურდოში, ადგილობრივებსა და პოლიციას შორის დაპირისპირება. იხ. წყარო: ამერიკის ხმა, „კუმურდოს ტაძარი: სომხური ეკლესიის ტაქტიკური უკანდახევა“ (ოქტომბერი 9, 2017), ხელმისაწვდომია: <https://www.amerikiskhma.com/a/kumurdo-cathedral-georgian-orthodox-and-armenian-apostolic-church-dispute/4063097.html> ბოლო წვდომა: 09.05.2024. აგრეთვე: რეგინფო, „დაპირისპირება კუმურდოში – ადგილობრივებმა სპეცრაზმს ქვები დაუშინეს“ (ოქტომბერი 1, 2017), ხელმისაწვდომია: <https://reginfo.ge/people/item/2904-dapirispireba-kumurdoshi---adgilobrivebma-spezrazms-qvebi-daushines> ბოლო წვდომა: 09.05.2024

54 იგულისხმება ახალქალაქისა და კუმურდოს ეპარქიის მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ფაჩუაშვილი.

დგენს. სსრკ-ს დროს ჩამორთმეული ეკლესიების დიდი ნაწილი, ისევ საქართველოს სახელმწიფოს ან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საკუთრებაშია.⁵⁵ სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის ზოგიერთ სოფელში სომხური სამოციქულო ეკლესია არათანაბარ პირობებში იმყოფება, ვინაიდან სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრების მხოლოდ მცირე ნაწილი ახერხებს საკვირაო ღოცვებსა და სხვა რელიგიურ რიტუალებზე დასწრებას.⁵⁶ არაერთი რელიგიური ძეგლი სოფლის მცხოვრებლებს შორის დაპირისპირების წყაროდ იქცევა.⁵⁷ ასეთი პრეცედენტები სომხური თემის წარმომადგენლებს რელიგიური ნიშნით შევიწროების განცდას აღუძრავს. ამავდროულად, სახელმწიფოს პოლიტიკაზე საუბრის დროს, რესპონდენტებში რელიგიური უთანასწორობის შეგრძნება ჩანს:

„უმეტესად, ჯავახკში, სომხები ვცხოვრობთ, გრიგორიანები⁵⁸ და სომეხი კათოლიკეები. ქართველები ცოტანი არიან. ქართულ ეკლესიებს აფინანსებს სახელმწიფო მაშინ, როცა ჩვენ არც ეკლესია გვაქვს და არც არაფერი. მართუნიში ხალხის ფულით აშენდა. თითქმის ყველგან ხალხი აშენებს, რომ ჰქონდეთ თავისი სალოცავი ადგილი. ზოგჯერ რუსეთში წასული ადგილობრ-

55 ტოლერანტობის და მრავალფეროვნების ინსტიტუტი, რესტიტუციის პოლიტიკა საქართველოში, 2020. http://tdi.ge/sites/default/files/restituciis_politika_sakartveloshi.pdf ბოლო წვდომა: 10.07.2024 აგრეთვე: სოციალური სამართლიანობის ცენტრი, რელიგია, პოლიტიკა და სოციალური კონტექსტები : კვლევების, ანგარიშებისა და სტატიების კრებული, 2020 წელი. https://social-justice.org.ge/uploads/products/pdf/თავი_4_1612369915.pdf ბოლო წვდომა: 10.07.2024

56 ვინაიდან სომხებით დასახლებული სოფლების დიდ ნაწილში ეკლესიები დაკეტილია და მოსახლეობას რელიგიური რიტუალებისთვის ახალქალაქში ან ნინოწმინდაში უწევს ჩასვლა.

57 მაგალითად, დავა სოფელ კორხში სომხური ეკლესიის შესახებ - წყარო: TV 1, „სოფელი კორხის ეკლესიის სტატუსი“, (13 ივლისი 2019), ხელმისაწვდომია: <https://1tv.ge/video/sofel-korkhis-eklesiis-statusi/> ბოლო წვდომა: მაისი 10, 2024.

58 იგულისხმება სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრები (ავტორის შენიშვნა).

ივი მცხოვრებლები აფინანსებენ და სულ ეგ არის. ჩვენს ტაძრებს დაფინანსება არ სჭირდება? არ ვართ საქართველოს მოქალაქეები?“ - (ქალი, ეთნიკური სომეხი, 55 წლის).

ეთნიკურად ქართველი რესპონდენტების ნაწილში, სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრების მიუღებლობის ფაქტები და დისკრიმინაციული რიტორიკა ფიქსირდება. რესპონდენტთა ერთი ნაწილი სომხურ თემს ახასიათებს ისეთი სიტყვებით, როგორიცაა: „უცხო“, „სხვა რჯულის ადამიანები“, ცალკეულ შემთხვევებში - „ურწმუნოები.“ „მთელი სოფლის კარგი ადგილები ისედაც მაგათია, ქართველები უმცირესობაში ვართ და ჩვენი ეკლესიები მაინც დაგვიტოვონ... აქაურ სომხებს დიდად არაფრის სწამთ“. - (მამაკაცი, ეთნიკური ქართველი, 64 წლის).

სოფელში ქართველ რესპონდენტთა მეორე ნაწილი თანამემამულეთა ამგვარ დამოკიდებულებას, ნაციონალისტური პოლიტიკით ხსნის, რომელსაც, მათი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ხელისუფლებასთან ერთად, საქართველოს საპატრიარქო ატარებს.

„გვეუბნებიან, რომ აქ, ქართველები უმცირესობაში ვართ, სომხებს ყველაფრის წართმევა უნდათ, ვეფხისტყაოსანიც კი თავისი ჰგონიათ... რელიგიამ უნდა გაგვაძლიეროსო. არის ნაციონალური მომენტები, გამძაფრება. აქაური მღვდელი კი კარგი კაცია, მაგრამ... მთლიანობაში, ამ განწყობას ავრცელებენ. განსაკუთრებით, იმ ხალხში, ვინც გვიან ჩამოვიდა. ამბობენ, აქაურ სომხებს დიდად არაფრის სწამთ... ჩვენ უკეთ ვიცით, უფრო მეტად გვწამსო. მაგ., ერთი მღვდელია, მამა შოთა,⁵⁹ სომხურ სოფლებში დადის, ქადაგებს, ძირითადად სო-

59 სახელი შეცვლილია.

მხების გადანათვლას ცდილობს. მიყვებოდა, რომ უკვე 100-მდე სომეხი გადანათლა, ჭეშმარიტ რჯულზე მოაქცია. ასეთი დამოკიდებულება აქვთ, მართო ქართული მართლმადიდებლობაა ჭეშმარიტი, თითქოს სომხები ქრისტიანები არ იყვნენ.“ - (მამაკაცი, ეთნიკური ბერძენი, 50 წლის).

თანაცხოვრების გამოცდილებაზე საუბრისას უნდა გავიაზროთ ხოსპიოში ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ადგილობრივი წარმომადგენლების როლი. ხოსპიოს მოქმედი ეკლესია საქართველოს საპატრიარქოს ახალქალაქისა და კუმურდოს ეპარქიას მიეკუთვნება. მიუხედავად იმისა, რომ ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში ეთნიკურად ქართველი მოსახლეობა უმცირესობაშია, მუნიციპალიტეტში ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია დომინანტურ რელიგიად მთავრდება. საყურადღებოა, რომ 2013 წელს მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ფაჩუაშვილი საქართველოს პრეზიდენტმა ეთნიკურად სომეხ და ქართველ მოსახლეობას შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებისთვის ბრწყინვალეების ორდენით დააჯილდოვა.⁶⁰ თუმცა კვლევის რესპონდენტების აღქმებით, სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში, ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია ეთნონაციონალურ პოლიტიკას ეწევა, რომლის შედეგადაც, ხშირად, სხვა რელიგიის წარმომადგენლებისადმი დისკრიმინაციული რიტორიკა არის წახალისებული.

ხოსპიოს შემთხვევაში, ქართული თემის ერთ ნაწილში, მართლმადიდებელი ეკლესია ტრადიციული ღირებულებების დამცველად და „ქართული ეროვნული იდეების საყრდენად“ აღიქმება. ამასთანავე, რესპონდენტები იხსენებდნენ, რომ არაოფიციალურ საუბრებში, მართლმადიდებელი სასულიერო

60 Ifact, „ახალქალაქისა და კუმურდოს და კარის მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ფაჩუაშვილი“, (7 სექტემბერი, 2020). ხელმისაწვდომია: <https://ifact.ge/ახალქალაქისა-და-კუმურდოს/>

პირები დასძენდნენ, რომ ისინი ჯავახეთში „მოსახლეობის სწორ გზაზე დასაყენებლად“ არიან მოვლენილი. ხშირად ეს ნარატივი ძლიერდება საკვირაო ლოცვების დროს, როდესაც მართლმადიდებელი ეკლესიის წარმომადგენლების ნაწილი ქართული ეროვნული იდეისა და საპატრიარქოს მტრებად უცხოურ ძალებს და სხვა რელიგიებს ასახელებს.

სოფლის მცხოვრებლები იხსენებენ, რომ ეთნიკური და ნაციონალური ნიშნით დაპირისპირება XX საუკუნის 90-იან წლებში გახშირდა. „ხოსპიო, ეთნიკური მრავალფეროვნების გამო, რელიგიურ დაპირისპირებებს გადაურჩა, თუმცა მიმდებარე სოფლებში იყო არა მხოლოდ სიტყვიერი, არამედ ფიზიკური დაპირისპირებაც.“ - (მამაკაცი, ეთნიკურად ქართველი, 63 წლის). დღეს, „ეროვნულ იდეას“ საქართველოს საპატრიარქოს ადგილობრივი წარმომადგენლები ავრცელებენ, რომლებიც დიალოგის, შერიგებისა და თანამშრომლობის ნაცვლად, რელიგიებს შორის განსხვავების და „არასწორი რელიგიის“ კატეგორიებით მსჯელობენ. მაგალითად, სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრებს ზოგჯერ „ურწმუნოებად“ მოიხსენებენ.

დომინანტური რელიგიური ინსტიტუტის, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წარმომადგენლების მხრიდან დისკრიმინაციული რიტორიკა და „გადანათვლის“ პრაქტიკები სოფლის ეთნიკურად სომეხ მოსახლეობაში კითხვებს აჩენს. ბევრი რესპონდენტისთვის ასეთი დამოკიდებულება აღმაშფოთებელიც კია, ვინაიდან ისინი სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მრევლს წარმოადგენენ და, როგორც საქართველოს სრულუფლებიანი მოქალაქეები, თანაბარ მოპყრობას მოელოებიან. რესპონდენტთა აზრით, ასეთი დამოკიდებულება, ურთიერთპატივისცემისა და ურთიერთგაგების ნაცვლად, მულტიკონფესიურ მოსახლეობაში უნდობლობის, უკმაყოფილების და მტრული გარემოს შექმნას ხელს უწყობს, რაც რეგიონში განსხვავებულ რელიგიურ ჯგუფებს შორის თანაცხოვრების გამოცდილებაზე უარყოფი-

თად აისახება. ეს ყველაფერი რეგიონის რელიგიური მრავალფეროვნების უარყოფა და ჰომოგენური რეალობის შექმნის მცდელობაა.

ამავდროულად, სომხური წარმოშობის ძეგლთა რესტიტუციისა და რესტავრაციის მხრივ სახელმწიფოს დისკრიმინაციული პოლიტიკა⁶¹ რელიგიური უმცირესობების უთანასწორო მდგომარეობასა და მათი მარგინალიზების მცდელობაზე მიანიშნებს. ასეთი ფაქტები ეწინააღმდეგება რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების პრინციპებს და ეთნიკურად სომეხ თანამოქალაქეებში გაუცხოების განცდას ზრდის.

ხოსპიოს მეჩეთი -

**„ფარული მტრის“ ახალი ხატი და „ყველაზე უცხო სიება“ -
„ისლამის ადგილი სამცხე-ჯავახეთში აღარაა“**

სოფელი ხოსპიო ჯავახეთის რეგიონისთვის მნიშვნელოვანი ისტორიული ცენტრია. ადგილობრივები იხსენებენ, რომ: „ორი საუკუნის განმავლობაში, აქ იჯდა მუთიბეგი, რომელიც მთელ რეგიონს მართავდა“.

ხოსპიოს წარსულზე საუბრისას, სოფლის მცხოვრებლები აღნიშნავენ, რომ სოფელი ისტორიული ნაგებობით გამოირჩეოდა. თუმცა, საბჭოთა პერიოდში, „ფალავანდიშვილების ციხე“ და ძველი სამლოცველო ხალხს გადაეცა. სასახლის ნაწილი დაიშალა, ქვები მოსახლეობამ სახლების ასაშენებლად გამოიყენა. ფალავანდიშვილების სახლი კი საჯარო სკოლად იქცა, რომელიც, დღესაც ფუნქციონირებს, თუმცა პირვანდელი იერსახე დაკარგა.

61 ტოლერანტობის და მრავალფეროვნების ინსტიტუტი, რესტიტუციის პოლიტიკა საქართველოში, 2020. http://tdi.ge/sites/default/files/restituciis_politika_sakartveloshi.pdf ბოლო წვდომა: 17.10.2024

სოფლის ცენტრში, ქართული ეკლესიის სიახლოვეს, დგას ხოსპიოს მეჩეთი (იხ. სურ. 15). „ფალავანდიშვილების ჯამე“, როგორც მას ადგილობრივები უწოდებენ. ხოსპიოს მცხოვრებლები ინტერვიუებში აღნიშნავენ, რომ მეჩეთი XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში ფალავანდიშვილების საგვარეულომ ააშენა. საბჭოთა ხელისუფლების დროს ის თივის შესანახ საწყობად და საქონლის სადგომად გამოიყენებოდა. მეჩეთმა საბჭოთა რეპრესიებს და 90-იანების კონფლიქტებს გაუძლო. „რადგან ჯამეს სოფლის მოსახლეობა უფრთხილდებოდა. არ ანგრევდნენ და არ უშვებდნენ, რომ ბოსლად ექციათ. ხალხს ახსოვდა მესხებთან მეგობრობა. შეძლებისდაგვარად, ალაგებდნენ.“- (მამაკაცი, ეთნიკურად ბერძენი, 50 წლის).

სურ. 15 - ხოსპიოს მეჩეთი, 2022 წლის ივლისი

2012 წელს მეჩეთს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა⁶², თუმცა წლების განმავლობაში „ხოსპიოს

62 კულტურული მემკვიდრეობის პორტალი, ფალავანდიშვილების მეჩეთი - #5291, ხელმისაწვდომია: <https://memkvidreoba.gov.ge/objects/immovable/immovableObject?id=5291> ბოლო წვდომა: 09.05.2024.

ჯამეს“ სახურავს, ბუნებრივი მოვლენების შედეგად, ზიანი ადგებოდა. 2022 წელს, სოფელ ხოსპიოში ჩემი პირველი ვიზიტისას, მეჩეთის მხოლოდ სახურავი იყო დაზიანებული (იხ. სურ. 16 და 17).

სურ. 16 - მეჩეთის შიდა სივრცე - კედელთან დაზიანებული სახურავი ჩანს. 2022 წლის ივლისი

სურ. 17 - მეჩეთის შიდა სივრცე- 2022 წლის ივლისი

როგორც 69 წლის ეთნიკურად ქართველი მამაკაცი იხსენებს:

„მესხების გადასახლების შემდეგ ჯამე უპატრონოდ დარჩა. კომუნისტებმა სათავსოდ აქციეს. თუმცა ადგილო-

ბრივები მაინც ფალავანდიშვილების ჯამეს ვეძახდით. შეძლებისდაგვარად, ვუფრთხილდებოდით. სსრკ-ს დაშლის შემდეგ დანგრევისგან ვიცავდით, ვალაგებდით. ...რამდენჯერმე იყვნენ თბილისიდან ჩამოსულები, მეჩეთის მდგომარეობას იკვლევდნენ, თუმცა რესტავრაციის სამუშაოები არ დაწყებულა. ...ბოლო წლებში მოსახლეობაში გაძლიერდა განწყობა, რომ ყველამ თავის სალოცავს უნდა მიხედოს. ხან ვინ და ხან ვინ გვითხრა... სამღვდელოების წარმომადგენლებმაც შემოგვითვალეს, რომ არაა ჯამეს დაცვა საჭირო. ყველამ თავის სალოცავს უნდა მიხედოსო. გასულ წელს, ზამთარში, დიდი თოვლი მოვიდა. სახურავმა ვერ გაუძლო და ჩამოიშალა. სამწუხაროა, რომ ძეგლთა დაცვის სამინისტრო არ ინტერესდება ჯამეს აღდგენით. ხალხში მუსლიმი არავინაა, რომ აღადგინოს“ - (მამაკაცი, ეთნიკურად ქართველი, 69 წლის).

2024 წლის მარტში, ჩემი მეორე ვიზიტისას, მეჩეთი სავალალო მდგომარეობაში აღმოჩნდა (იხ. სურათები: 18, 19 და 20). დღეს, „ხოსპიოს ჯამე“ დანგრევის საფრთხის წინაშე დგას.

სურ. 18 - ხოსპიოს მეჩეთი - 2024 წლის მარტი

სურ. 19 - მეჩეთის შიდა სივრცე - 2024 წლის მარტი

სურ. 20 - მეჩეთის შიდა სივრცე - 2024 წლის მარტი

საყურადღებოა, რომ მეჩეთის სახურავის ჩამონგრევის შესახებ რესპონდენტთა აზრი ორად გაიყო. ერთი ჯგუფი მეჩეთის დაზიანების ფაქტს „ხოსპიოს რელიგიური მრავალფეროვნების დაკარგვად“ მიიჩნევს. ხოლო, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის კონსერვაციისა და რესტავრაციისადმი სახელმწიფოს გულგრილ დამოკიდებულებას, მუსლიმი მესხების კულტურის ნაშლის მცდელობად აღიქვამს:

„პირველ რიგში, სახელმწიფო უნდა დაინტერესებულიყო. აღდგენითი სამუშაოები ჩაეტარებინათ. თუმცა, წელს პირველი ხარ, ვინც თბილისიდან ჩამოვიდა და ჯამეთი დაინტერესდა. სახელმწიფო უნდა უფრთხილდებოდეს, თორემ დროსთან ერთად, იკარგება ის თაობა, რომელსაც ახსოვს მუსლიმი მესხები... ..ახალი თაობისთვის მუსლიმი - მტერია, თურქია, დღეს ასე ასწავლიან, ასე გვმოდვრავენ. მტრის მემკვიდრეობას კი ვინ გაუფრთხილდება?! ჩვენ სხვანაირად გვასწავლიდნენ, შვილებს კი ვუყვები იმ ამბებს, რომლებიც ბებია-პაპებისგან ვიცი, თუმცა სკოლაში სხვა ისტორიებს უყვებიან.“
- (მამაკაცი, ეთნიკურად ბერძენი, 50 წლის).

რესპონდენტთა მეორე ნაწილში კი იკვეთება განწყობა, რომ: „ზოგიერთი ძეგლის დანგრევა არ წარმოადგენს ტრაგედიას, განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც სოფელში მუსლიმები აღარ ცხოვრობენ. დასანგრევი უნდა დაინგრეს“ - ამ აზრს იზიარებს, როგორც ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრების ნაწილი, ისე სომხური სამოციქულო ეკლესიისა, ვინაიდან მათ ნარატივში „ყველაფერი ოსმალური დავინწყების ღირსია. ვინაიდან მუსლიმები ჩვენი ისტორიული მტრები იყვნენ.“ ამასთანავე, ვხვდებით ისეთ პოზიციასაც, რომ „ქრისტიანებით დასახლებულ მიწაზე, მუსლიმური ძეგლებისთვის ადგილი არ არის“. რესპონდენტები დასძენენ იმასაც, რომ „ასე გვასწავლის ჩვენი ეკლესია და ჩვენი ისტორია“. კვლევის დროს როგორც ქართველი მართლმადიდებელი ეკლესიის, ისე სომხური სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრები ისლამისადმი ნეგატიურ განწყობას, ისტორიული მტრის იდეით ამართლებდნენ. ხაზს უსვამდნენ იმ ფაქტს, რომ „საკუთარ რელიგიურ ძეგლებზე, ისევ მრევლმა უნდა იბრუნოს. ჯავახეთში მუსლიმები სულ უფრო ნაკლებად რჩებიან, ამიტომ უპატრონოდ დარჩენილ მეჩეთებს სხვა ვერ დაიცავს“ - (მამაკაცი, ეთნიკურად ქართველი, 34 წლის).

ხოსპიოს მეჩეთის სავალალო მდგომარეობა და ნგრევის გარდაუვალი საფრთხე რეგიონში რელიგიური პლურალიზმისა და ტოლერანტობის სიმყიფეს უსვამს ხაზს. მესხების მეჩეთები, სალოცავები თუ სხვა კულტურული მემკვიდრეობა განადგურებისთვის არის განწირული. სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში, სასულიერო პირების მიერ, მშვიდობიანი თანაცხოვრების ნაცვლად, „მტრებისგან ქართული მიწის დაცვის“ იდეა, აქტიურად ვრცელდება. მეჩეთის, როგორც „მტრის მემკვიდრეობის“ აღქმა წარმოშობს დისკურსს, რომელიც არა მხოლოდ უარყოფს რეგიონის მდიდარ წარსულს და რელიგიის მრავალშრიან გამოცდილებას, არამედ შლის კულტურული მემკვიდრეობის იმ ნაწილებს, რომლებიც ნაციონალურ-რელიგიურ ნარატივს არ შეესაბამება.

რესპონდენტებში გავრცელებული აზრი, რომ „ისლამის ადგილი სამცხე-ჯავახეთში აღარაა“, მუსლიმი მესხების მემკვიდრეობის ძეგლებისადმი გულგრილ დამოკიდებულებასთან ერთად, ღრმად გამჭდარ ისლამოფობიურ დამოკიდებულებასა და რეგიონის რელიგიური მრავალფეროვნების მიუღებლობაზე მიანიშნებს. ასეთი დამოკიდებულება არა მხოლოდ ფიზიკურ საფრთხეს უქმნის ისტორიულ ძეგლებს, არამედ აძლიერებს მუსლიმების გაუცხოების ატმოსფეროს.

შეჯამება

სტატია ახალქალაქის ერთი სოფლის მაგალითზე რეგიონისთვის სპეციფიკურ რელიგიურ რეალობას აღწერს. კერძოდ, კვლევისას გამოვლინდა, რომ ეთნიკურად სომეხ და ქართველ მოსახლეობას შორის, მშვიდობიანი თანაცხოვრების მრავალწლიანი გამოცდილების მიუხედავად, კვლავ არსებობს ექსკლუზიურად ახლო, ჯგუფი „ჩვენ“, რომლის საზღვარი გადის რელიგიურ და ეთნიკურ განსხვავებაზე. ამავდროულად, ეთნიკური სომეხი რესპონდენტების მიერ აღწერილი პრობლემები: სომხური ტაძრის არქონა და, შესაბამისად, ეთნიკურად სომხური თემისთვის ყოველკვირეულ ლოცვაზე დასწრების შეუძლებლობა; ამ პრობლემის გადასაჭრელად

ადგილობრივი ხელისუფლების უმოქმედობა, ადგილობრივი მართლმადიდებელი სასულიერო პირებისგან ეთნიკური სომხების „გადანათვლის“ და „სწორ რჯულზე მოქცევის“ მცდელობები სოფელში სტრუქტურულ უთანასწორობაზე მიუთითებს, რაც რელიგიური პლურალიზმის და თანასწორობის იდეას საფუძველშივე გამოირიცხავს. ამავდროულად, ეთნიკური ქართველი რესპონდენტების ნაწილის ნარატივში გამოვლენილი შეუწყნარებლობა; „სხვებისგან“ გამიჯვნის მიზნით, საფლავის მონყობის სტილსა და დაკრძალვის რიტუალებში ეროვნული და რელიგიური ნიშნების გამოკვეთა და დომინანტური დისკურსის გაზიარება რეგიონში არსებულ ლატენტურ დაძაბულობაზე მიუთითებს.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში მუსლიმი თემის კულტურული თუ რელიგიური მემკვიდრეობის ძეგლებისადმი დამოკიდებულება განსაკუთრებით, შემაშფოთებელია. მუსლიმი მესხების ისტორიული სალოცავებისთვის სულ უფრო ნაკლები ადგილი რჩება. მეჩეთების დიდი ნაწილი სავალალო მდგომარეობაშია. „ხოსპიოს ჯამე“, რომელსაც კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი აქვს, დანგრევის პირასაა. ხოლო ახალქალაქის ციხის მეჩეთი დღეს ბოსლის და საზოგადოებრივი საპირფარეოს ფუნქციას ასრულებს. ამავდროულად, სოფლებში არაერთი მეჩეთი ისე ინგრევა, რომ მათი განადგურების შესახებ საზოგადოების მცირე ნაწილია ინფორმირებული.

სოფელი ხოსპიო შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ იმ სირთულეების, გამონწვევებისა და შესაძლებლობების მაგალითად, რომელიც სხვადასხვა რელიგიური ჯგუფით დასახლებულ სამცხე-ჯავახეთის რეგიონს ახასიათებს. ამ სპეციფიკურ რელიგიურ მოდელში ქართული დომინანტური დისკურსი, რელიგიური მრავალფეროვნების ნაცვლად, მონორელიგიური საცხოვრებელი სივრცის წარმოქმნას ცდილობს. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო ყურადღებას ამახვილებს ეთნონაციონალისტურ იდეებზე და სასულიერო

პირების ნაწილი ხშირად ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების, მათ შორის, რელიგიისა და რწმენის თავისუფლებისა და თანასწორობის საწინააღმდეგო განცხადებებს ავრცელებს. ამ ნარატივში სხვებისთვის ადგილი არ რჩება. უფრო მეტიც, ის, რაც „მართლმადიდებლური ქართული“ არ არის, უნდა გამოირიცხოს. გაფრთხილებას მხოლოდ ის ისტორიული ძეგლები საჭიროებს, რომლებიც საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას უკავშირდება.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ, ერთი მხრივ, მშვიდობიანი თანაცხოვრების გამოცდილება, კეთილმეზობლური ურთიერთობები, საერთო რელიგიური დღესასწაულები და მომლოცველობის საზიარო პრაქტიკები, ჰარმონიული თანაარსებობის პოტენციალზე მიუთითებს. თუმცა, მეორე მხრივ, კვლევის დროს გამოვლენილი გაუცხოების ფაქტები - სახელმწიფოს დისკრიმინაციული პოლიტიკა, დომინანტური დისკურსის მიერ რელიგიური უმცირესობების გარიყვისა და მიუღებლობის ტენდენციები, მუსლიმი მესხების კულტურის ნაშლის მცდელობები სამცხე-ჯავახეთის რელიგიურ მრავალფეროვნებას საფრთხეს უქმნის. კვლევის შედეგები, კულტურული მემკვიდრეობის სტატუსის მქონე რელიგიური ნაგებობების შენარჩუნებასა და რელიგიური უმცირესობების მიმართ სახელმწიფო პოლიტიკის შეცვლის საჭიროებაზე მიუთითებს.

კვლევა განხორციელდა „ტოლერანტობისა და მრავალფეროვნების ინსტიტუტის (TDI)“, „ნიდერლანდების სამეფოს საელჩოსა“ და „შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ ფინანსური მხარდაჭერით [**გრანტის ნომერი- PHDF-23 -2147, პროექტის სახელწოდება - „რელიგიური იდენტობის თავისებურებები სამცხე-ჯავახეთის სომხურ თემში (პოსტსაბჭოთა საქართველოს რელიგიური ტრანსფორმაციის კონტექსტში)“**].

ՃԱՅՄԿՆԵՉԵՋՂՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՄՔԱՆԵՐ

Abakelia, Nino. Synagogue as Infrastructure in Everyday Life of Batumi Jewish Community, *Journal of Religion in Europe* 14, no. 3--4, 2021: 323-338, doi: <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10056> accessed: November 16, 2024.

Abrahamian, Levon. *Armenian Identity In a Changing World*. Costa Mesa, CA: Mazda, 2006). <http://www.mazdapublishers.com/book/armenian-identity-in-a-changing-world> accessed: May 10, 2024

Agadjanian, Alexander. Ethnicity, Nation, and Religion: Current Debates and the South Caucasian Reality. *Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus*. London and New York: Routledge, 2015: 22-37. <https://doi.org/10.4324/9781315776804> accessed: May 10, 2024.

Amirejibi, Rusudan and Gabunia, Kakha. *Georgia's Minorities: Breaking Down Barriers to Integration*. Carnegie Endowment for International Peace, 2021. <https://carnegieeurope.eu/research/2021/06/georgias-minorities-breaking-down-barriers-to-integration?lang=en¢er=europe> accessed: May 10, 2024.

Ammerman, Nancy. *Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of Its Contours and Frontiers*. *Nordic Journal of Religion and Society* 29:2, 2020

Antonyan, Yulia. *Political Power and Church Construction in Armenia*. *Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus*. London and New York: Routledge, 2015.

Antonyan, Yulia. *Worship of Shrines in Armenia: Between Soviet and Post-Soviet Modernities*, *Journal of Religion in Europe* 14.3-4, 2021: 367-391. <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10059> accessed: May 10, 2024.

Appadurai, Arjun. *Theory in Anthropology: Center and Periphery*. *Comparative Studies in Society and History* 28(2), 1986.

Bardin, Lucile. *Security and Identity in the South Caucasus: A Case Study of the Armenian Minority of Samtskhe-Javakheti*. Masters of Arts Thesis, Nationalism Studies Program, Budapest: Central European University, 2015. https://www.etd.ceu.edu/2015/bardin_lucile.pdf accessed: May 10, 2024.

Berglund, Christofer, Marko Dragojevic and Timothy Blauvelt. *Sticking Together? Georgia's "Beached" Armenians Between Mobilization and Acculturation*. *Nationalism and Ethnic Politics*, 27 no 2, 2021: 109-127. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13537113.2021.1911495> accessed: May 10, 2024.

Bondyrev, Igor, and Zurab Davitashvili. *The Geography of Georgia: Problems and Perspectives*. Tbilisi: World Regional Geography Book Series, 2015.

Connor, Walker. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, 1994.

Cornell, Svante. *Small Nations, and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London and New York: Routledge, 2006.

Darchiashvili, Mariam. Informal Networks in the Black Sea Region: The Case of Georgian Muslim Boarding Houses. *Journal of Religion in Europe* 14, no. 3--4, 2021: 297-322, doi <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10063> accessed: November 16, 2024.

Gurchiani, Ketevan. Baptizing into Kin: Religion and Peace in a Multi-ethnic Village in Georgia, *Journal of Religion in Europe* 14, no. 3--4, 2021: 272-296, doi: <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10060> accessed: November 16, 2024. Jones, Stephen. Georgia: Nationalism from under the Rubble. In *After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*, edited by Lowell Barrington, University of Michigan Press, 2006: 248-276. <https://press.umich.edu/pdf/0472098985-ch10.pdf> accessed: May 10, 2024.

Kakitelashvili, Ketevan. Georgian Israelites or Jews of Georgia: Religious and National Dimensions of the Georgian-Jewish Identity, *Journal of Religion in Europe* 14, no. 3--4, 2021: 339-366, doi: <https://doi.org/10.1163/18748929-bja10061> accessed: November 16, 2024.

Kopeček, Vincenc. Trapped in informality? A study of informal politics in Georgia's Javakheti. *Caucasus Survey* 7, no.1, 2019: 60-78. <https://doi.org/10.1080/23761199.2018.1480191> accessed: May 10, 2024.

Mateu, Sandra V. The Armenian Minority in the Samtskhe-Javakheti Region of Georgia: Civic Integration and its Barriers. Grass Policy Paper, 2016. <https://grass.org.ge/wp-content/uploads/2016/08/Samtskhe-Javakheti-Policy-Paper-proofread-20160723.pdf> accessed: May 10, 2024.

Metreveli, Tornike. An undisclosed story of roses: church, state, and nation in contemporary Georgia, *Nationalities Papers* 44, 5, 2016: 694-712. <https://doi.org/10.1080/00905992.2016.1200021> accessed: May 10, 2024.

Nora, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26, 1989: 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520> Accessed 19 Nov. 2024.

Sanikidze, George, and Edward W. Walker. *Islam and Islamic practices in Georgia*. UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies. Berkley, 2004. <https://escholarship.org/uc/item/7149d486>

accessed: May 10, 2024.

Serrano, Silvia. Sharing the Not-Sacred: Rabati and Displays of Multiculturalism. *Sacred Places, Emerging Spaces: Religious Pluralism in the Post-Soviet Caucasus*, edited by Tsypylma Darieva, Florian Mühlfried and Kevin Tuite, New York, Oxford: Berghahn Books, 2018, pp. 203-226. <https://doi.org/10.1515/9781785337833-012> accessed: May 10, 2024.

Schama, Simon. *Landscape and Memory*. New York: Alfred A. Knopf, 1995.

Suny, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Ter-Matevosyan, Vahram and Currie, Brent. A conflict that did not happen: revisiting the Javakhk affair in Georgia: Revisiting the Javakhk affair in Georgia. *Nations and Nationalism*, 25. 2019: 340-360. <https://doi.org/10.1111/nana.12454> accessed: May 10, 2024.

Wheatley, Jonathan. The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli provinces of Georgia. *EMCI Working Paper №44*, 2009. https://www.files.ethz.ch/isn/106670/working_paper_44_en.pdf accessed: May 10, 2024.

Zedania, Giga. *The Rise of Religious Nationalism in Georgia*. *Identity Studies* 3. Tbilisi. 2011.

Zviadadze, Sophie. Many faces of Islam Post-Soviet Georgia, Muslims of Post-Communist Eurasia, 2022. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003090632-16/many-faces-islam-post-soviet-georgia-faith-identity-politics-sophie-zviadadze>. July 10, 2024.

დუნდუა, სალომე და აბაშიძე, ზვიად, ეთნიკური და რელიგიური იდენტობის საკითხები და სამოქალაქო ინტეგრაციის პრობლემები საქართველოში. (თბილისი: ინტელექტი, 2009).

მაისურაძე, გურამ. საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.). (თბილისი: მეცნიერება. 1999).

ჩიქოვანი, ნინო. რელიგია და კულტურა სამხრეთ კავკასიაში. (სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი, თბილისი: 2006).